

УДК 351:005.44

В. Г. Пугач

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології, соціології та соціальної роботи
Міжрегіональної академії управління персоналом

ВІДКОЛИ «КОРДОНИ ВТРАТИЛИ НЕПРОНИКНІСТЬ»: ДЕРЖАВА У ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ

Стаття сконцентрована навколо деструкцій транснаціональних процесів, які відчутно проблематизують перспективи національної держави. Апелюючи до транснаціоналізації як до «найвиразнішого нюансу» глобалізації, автор статті презентує критичний підхід щодо актуальних нині зрушень та перетворень, котрі мають транснаціональний вимір і які негативно впливають на управлінські можливості сучасної держави.

Ключові слова: глобалізація, держава, державний суверенітет, національна держава, транснаціональні актори, транснаціоналізація, управління.

Постановка проблеми. «Нам важливо бути чутливими до нюансів процесу глобалізації», – наголошують сучасні британські дослідники М. Фезерстоун та С. Леш. Найвиразнішим «нюансом» глобалізації постає транснаціоналізація – термін, яким послуговуються для позначення «руху матеріальних або нематеріальних предметів через державні кордони, коли принаймні один актор не є агентом уряду чи міжурядової організації» [1, с. 332]. І хоча, як вважає, наприклад, фінський філософ Г.Г. фон Райт, руйнівні сили транснаціонального характеру переважно анонімні, відтак їх важко ідентифікувати, все ж саме транснаціональні взаємодії кидають виклик державі, піддають ерозії управлінську систему, в межах якої управління пов'язується перш за все з органами держави. Транснаціональні процеси, вочевидь, істотно звужують можливості держави. Не маючи ефективних важелів впливу та контролю за транснаціональними інтеракціями, держава «розмивається могутніми силами зверху». Вона поступово, проте невпинно «стискається» і постає, скориставшись висловом норвезького вченого Й. Гальтунга, «реальністю, що зникає на очах».

Транснаціоналізація – нова дійсність для держави, сповнена викликів і загроз. Держави в особі своїх урядів матимуть владу та ресурси, проте «на сцені, де вони діють, ставатиме дедалі тісніше, і вони матимуть дедалі менше можливостей керувати діями» [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Транснаціональна проблематика представлена роботами низки авторитетних науковців. Початок активного дослідження транснаціонального

феномена припадає на 70-ті рр. ХХ ст. У цей час з'являються наукові розвідки Д.П. Уорвіка, Р. Коехейна, С. Най, Р.У. Кокса, Б. Бела, К. Ск'елбаєка, Л.Р. Торнтон та інших, які свою дослідницьку увагу концентрують на різних аспектах цього феномена. «Нас цікавить уся різноманітність транснаціонального феномена» [1, с. 331], – зазначають Коехейн та Най – одні з авторів ґрунтовної колективної праці «Транснаціональні відносини та світова політика», що вийшла друком у 1972 р. Транснаціональний капіталістичний клас є предметом вивчення Дж. Харріса, С. Джіллі, Л. Скляра. Транснаціоналізація як явище, що викликає певне занепокоєння, не залишилося без уваги таких знаних сучасних дослідників, як: З. Бауман, Ю. Габермас, К. Джовітт, Р. Райх, Р. Даль. Як «нову аналітичну оптику» транснаціональну парадигму розглядає австрійська дослідниця А. Каглар. Транснаціональна держава концептуалізується у працях У. Бека.

Мета статті полягає в окресленні деструктивних впливів транснаціоналізації на стан й функціонування сучасної (національної) держави.

Виклад основного матеріалу. Свого часу видатний давньоримський мислитель Цицерон зауважив, що «держава має бути влаштована таким чином, щоб бути вічною». Втім траєкторія розвитку сучасного суспільства: глобалізація, зростання впливу транснаціональних акторів, формування якісно нового – транснаціонального – простору тощо, суттєво похитнули позиції національної держави. Остання, як стверджує фон Райт, «розкладається» або «відмирає». «Сили,

які підточують її, мають транснаціональний характер» [3, с. 48]. І хоча подібна констатація виглядає доволі дискусійною, все ж підкріплюється певною аргументацією, яку наводять знані дослідники, яка підтверджується практикою.

Загальну рамку в цілому песимістичним поглядам щодо майбутнього національної держави визначає проблема державного суверенітету, точніше його занепаду. «Сьогодні, – зауважує Бауман, – всі три стояки «триноги суверенітету» зламані» [3, с. 54]. При цьому найбільш важливі наслідки, на думку британського філософа, пов'язані з руйнуванням «економічного стояка». Схожу думку висловлює сучасний британський політик та економіст В. Кейбл. Він зауважує, що «у світі, в якому капітал не має постійного місця перебування, а фінансові потоки здебільшого не підконтрольні національним урядам, значна кількість важелів економічної політики вже не працюють» [4, с. 17]. Тож, на думку Кейбла, немає нічого дивного у тому, що національна держава нині ставиться під сумнів. Адже в сучасних умовах уряди колихся потужних держав демонструють безсилля й відмовляються від відповідальності за те, що раніше належало до їхньої компетенції в сфері економічного управління. На втрату з боку держави здібностей управляти національною економікою як «власним господарським фондом» вказує відомий німецький філософ та соціолог Ю. Габермас. Економічне життя вийшло з-під контролю держави, все, що з ним пов'язано, їй заборонено чіпати: «будь-який крок у цьому напрямі викличе негайні й жорстокі каральні заходи з боку світових ринків. Нажаханій правлячій «команді» держави буде в черговий раз продемонстровано її економічне безсилля» [3, с. 55].

Влада світової економіки над національними державами, на думку німецького вченого У. Бека, ґрунтується на *Exit option* (можливість виходу), від якого залежить добробут держави і який, відповідно, породжує між ними конкуренцію за глобальних інвесторів і притік капіталу. Між світовою економікою та державою триває боротьба за владу («метавладна гра»), яку розв'язала економіка. Остання «вирвалася з клітки територіальної, організованої на національно-державних принципах владної боротьби і засвоїла <...> нові стратегії боротьби у цифровому просторі» [4, с. 97]. Очевидно, що за умов, коли визначальним чинником економічного успіху держави стає рішення, яке більше скидається на шантаж світових економічних

акторів про «вторгнення інвесторів або їхній вихід з країни», говорити про суверенітет держави складно. Єдине, що дозволено державі в економічній сфері, так це «забезпечення збалансованого бюджету шляхом контролю й стримування втручання у сферу бізнесу або щодо захисту населення від найважчих наслідків ринкової анархії» [3, с. 55]. У цьому контексті симптоматичним є те, що нині відсутні будь-які очікування щодо виконання державою тих функцій, які вважалися «головним сенсом існування центральної бюрократії». Особливо показовим у цьому аспекті є добровільна/недобровільна відмова з боку держави виконувати функцію підтримки «динамічної рівноваги». Зміст останньої полягає, згідно з французьким дослідником К. Касторіадісом, у «зразковій рівності між ритмами росту споживання й підвищення продуктивності праці». Виконання цієї функції змушувало суверенні держави за потреби накладати вето на імпорт або експорт, створювати митні бар'єри, адміністративними методами стимулювати внутрішній попит [3, с. 54]. Нині ж контроль за такою «динамічною рівновагою» не є компетенцією держави.

Впливовий сучасний американський дослідник Ф. Фукуяма наголошує, що саме слабкі держави є джерелом багатьох найбільш серйозних світових проблем. Неурядові та міжнародні організації, транснаціональні корпорації та інші агенти транснаціональної взаємодії, котрі останнім часом демонструють помітну активність і намагаються спустошити державу, вирвавши з її рук низку управлінських функцій, Фукуяма не розглядає альтернативою суверенній державі. Для нього занепад держави постає як «прелюдія до катастрофи». Тож деструктивність сучасної ситуації полягає у тому, що актори транснаціональної взаємодії життєво зацікавлені в існуванні слабких і неспроможних держав. «Нарізка» нових, слабких «політично незалежних» держав, які володіють вкрай обмеженими ресурсами, не є «палицею у колесі» економічної глобалізації й транснаціоналізації. Навпаки, стверджує Бауман, це саме те, що потрібно для Нового світового порядку, який більше скидається на «світове безладдя». Адже «слабкі квазідержави легко звести до рівня місцевих поліцейських округів, які забезпечують мінімальний порядок, необхідний для бізнесу: при цьому можна не боятися, що вони зможуть ефективно обмежити свободу глобальних корпорацій»

[3, с. 56]. Держави, залишаючись «базовими» осередками світового порядку, разом з тим наділені «квазісуверенітетом». За влучним висловом німецького політичного соціолога К. Оффе, «суверенітет став номінальним, влада – анонімною, а її дім спорожнів».

Держава як установа, котра «претендує на законне право й стверджує, що має достатні ресурси, щоб установити й забезпечити дотримання правил і норм, якими визначається хід подій на певній території; правил і норм, котрі, як очікується, перетворять випадковість на зумовленість, двозначність на однозначність, безладність на регулярність...» [3, с. 51], нині не володіє ані достатніми ресурсами, ані свободою маневру, щоб чинити опір тим явищам і процесам, котрі здатні призвести до її краху за кілька хвилин. «У кабаре глобалізації держава танцює стриптиз, до кінця вистави на ній лишається лише мінімально необхідне: її репресивні повноваження. Коли її матеріальна база знищена, суверенітет і незалежність анульовані, політичний клас стертий з лиця землі, національна держава перетворюється просто на службу безпеки мегакорпорацій» [3, с. 55].

Розширення сфери транснаціональної діяльності, вочевидь, призводить до помітного зменшення можливостей населення здійснювати контроль за важливими для нього проблемами засобом національної системи управління. «Рішення, які значною мірою впливають на корінні інтереси громадян країни, – зазначає американський дослідник Р. Даль, – приймаються тепер за межами навіть такої великої держави, як Сполучені Штати. Економічне життя країни, її екологія, національна безпека та виживання значною і, можливо, зростаючою мірою залежать від акторів та дій, котрі перебувають та виробляються за межами державних кордонів і безпосередньо не підпорядкованих її системі управління. Таким чином, члени демосу не можуть використовувати свою національну систему управління і, очевидно, свої місцеві системи управління для того, щоб здійснювати прямий контроль за зовнішніми акторами, рішення яких чинять важливий вплив на їхнє життя» [6, с. 484–485]. У зв'язку з цим Даль задається питанням: як нові тенденції впливають на межі та можливості демократії? Відповідь на це запитання він ставить у залежність від з'ясування щодо оборотності подібних змін.

Американський дослідник не схильний розглядати транснаціональні тенденції як всеза-

гальні й неминучі, між тим визнає, що «наднаціональні актори продовжать розмивати національну автономію», хоча й лише щодо економічних, екологічних проблем та національної безпеки. Примітно, що Даль наголошує, що суверенітет національної держави завжди був «не більше, ніж фікція». «Не тільки конфлікти, але також і торгівля, комерція і фінансова діяльність завжди переступали кордони держав. Відповідно, демократичні держави ніколи не мали можливості існувати автономно, не враховуючи дії зовнішніх сил, над якими вони мали незначний контроль або взагалі його не мали» [6, с. 485–486]. Відтак «якість демократії» безпосередньо не залежить від ступеня автономії держави. Навіть невеликі за розмірами державні утворення, які найбільш вразливі та залежні від наднаціональних впливів, демонструють активне демократичне політичне життя.

У своїй праці «Демократія та її критики» (1989) Даль висунув припущення, що у найближчому майбутньому наднаціональні інститути та свідомість залишатимуться досить слабкими. Навіть у разі суттєвого посилення наднаціональних політичних систем впродовж тривалого часу рішення прийматимуться делегатами, яких призначатимуть національні уряди, що, на його переконання, послабить демократичний процес. Небезпека вбачається у тому, що така траєкторія розвитку («третья трансформація») призведе не до «прориву демократичної ідеї за межі нації-держави, але до перемоги фактичного опікування у сфері рішень з важливих міжнародних проблем» [6, с. 487]. Отже, для підтримки життєздатності демократії слід вдосконалювати внутрішньодержавні демократичні інститути. Це дасть змогу здійснювати демократичний контроль за діяльністю наднаціональних органів і повноваженнями, які їм делеговані. «Демократичний контроль, – зазначає Даль, – допоможе запобігти виродженню делегування у відчуження» [6, с. 487]. Зростання транснаціональних впливів, на думку Далья, не призводитиме до збільшення почуття безпорадності у громадян, якщо вони матимуть дієві важелі контролю за вирішенням «малих» проблем, котрі є важливими для їх повсякденного життя, як-то: освіта, охорона здоров'я, міське планування, управління місцевим громадським сектором. Іншими словами, втрата свободи та контролю громадянами на одному напрямі має повною мірою компенсуватися на іншому.

Втім практично реалізувати такий підхід, нам видається, вкрай складно, адже у сучасному світі навіть місцеве життя формується транснаціональними процесами. До того ж без надміру можна стверджувати, що нині й управлінська дієздатність демократії зазнає ерозії. На цій обставині наголошують багато сучасних дослідників. Зокрема, відомий італійський політичний теоретик Д. Дзоло вважає, що посилення диференціації соціальної складності робить демократію малоімовірною. «Зростаюча диференціація й автономія політичної системи, технічні складності розв'язання адміністративних проблем, різке збільшення взаємозалежностей та негативних зовнішніх чинників, збільшення факторів ризику й надзвичайних ситуацій, різноманітність і рухливість соціальних інтересів, посилення відчуття порушення соціальної спадковості та особистої невизначеності – поєднання всього цього ускладнює управління постіндустріальними країнами за допомогою демократичних методів» [7, с. 126–127]. Така візія є цілком обґрунтованою, адже принципи й інститути сучасної демократії, сформовані в умовах і адаптовані саме для національної держави, центральні елементи якої під впливом об'єктивного процесу транснаціоналізації зазнають ерозії.

Висновки і пропозиції. Отже, посилення транснаціональних процесів призводить до формування нових ризиків та загроз для сучасної держави, роблячи тим самим тему її «відмирання» лякаючи актуальною. Некроз апробованих століттями державно-управлінських механізмів породжує низку серйозних проблем, які потребують глибокого всебічного осмислення. Безумовно, під впливом транснаціоналізації роль держави та способи її функціонування помітно змінилися, наднаціональна політика конфліктує з політикою національних держав. Втім розглядати такі зміни і процеси винятково крізь критично-скептичну призму було б некоректно, фактологічно неправильно. Отже, слід визнати важливість і перспективність ретельного аналізу конструктивних сюжетів транснаціоналізації. Об'єктивність вимагає диверсифікації дослідницького поля, адже, як цілком слушно за-

уважає відомий британський математик, логік та філософ А.Н. Вайтхед, те, що бачить одна сторона, не бачить інша, відтак зіткнення наукових доктрин є благом, а не негативним явищем, оскільки відкриває нові перспективи: «зіткнення доктрин – не катастрофа, це можливість» [8, с. 184–185]. Саме такий підхід, ймовірніше за все, перефразувавши американського професора В.Р. Міда, дасть змогу побачити, як сучасна держава зазнає краху на шляху, сподіваємося, до свого успіху. Адже люди – це істоти, здатні вирішувати проблеми. Виклики змушують нас знаходити вихід і досягати успіху.

Список використаної літератури:

1. Nye J.S. Jr., Keohane R.O. *Transnational Relations and World Politics: An Introduction*. International Organization. 1971. Vol. 25, No. 3. P. 329–349. URL: www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674593152
2. Nye J.S. Jr. *Will the Liberal Order Survive? The History of an Idea*. Foreign Affairs. 2017. № 1. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2016-12-12/will-liberal-order-survive>
3. Бауман З. *Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства* / Пер. з англ. І. Андрущенко; за наук. ред. М. Вінницького. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 109 с.
4. Cable V. *The World's New Fissures: Identities in Crisis*. London: Demos, 1996. 65 p. URL: <https://www.demos.co.uk/files/theworldsnewfissures.pdf>
5. Бек У. *Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія*. / пер. з нім. О. Юдина. Київ: Ніка-Центр, 2015. 404 с.
6. Даль Р. *Демократия и ее критики*. / пер. с англ. Под ред. М.В. Ильина. Москва: «Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН)», 2003. 576 с.
7. Дзоло Д. *Демократия и сложность: реалистический подход*. / пер. с англ. А.А. Калинина, Н.В. Эдельмана, М.А. Юсима. Москва: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. 320 с.
8. Whitehead A. N. *Science and the Modern World*. New York: The New American Library, 1997. 212 p. URL: <https://the-eye.eu/public/concen.org/Nonfiction.Ebook.Pack.Apr.2016-PHC/9780684836393.FreePress.Science%20and%20the%20Modern%20World.Alfred%20North%20Whitehead.Aug%2C%201997.pdf>

Пугач В. Г. С тех пор «как границы перестали быть непроницаемыми»: государство в транснациональном пространстве

Статья сконцентрирована вокруг деструкций транснациональных процессов, которые ощутимо проблематизируют перспективы национального государства. Апеллируя к транснационализации как к «наиболее выразительному нюансу» глобализации, автор статьи представляет критический подход к актуальным сегодня сдвигам и преобразованиям, которые имеют транснациональное измерение и которые негативно влияют на управленческие возможности современного государства.

Ключевые слова: *глобализация, государство, государственный суверенитет, национальное государство, транснациональные актеры, транснационализация, управление.*

Puhach V. H. Since “The borders has lost their impenetrability”: state in transnational area

The article focuses on the destructive character of transnational processes, which significantly affect the prospects of the national state. Appealing to transnationalization as “the most distinct nuance” of globalization, the author provides a critical approach to current developments and transformations that have a transnational dimension and negatively affect the sphere of public administration of the modern state.

Key words: *globalization, state, state sovereignty, national state, transnational actors, transnationalization, public administration.*